

Fonksiyonel Açıdan İslâm'da Mescid

Giriş

İçinde ibadet edilmek üzere tahsis edilmiş mekânlar kendilerine atfedilen mânâ ve fonksiyon ile farklı bir kutsiyete bürünürler. Görüntü maddeden mânâyâ intikal ederek ruhu muhatap alır hâle gelir. Kısaca "İnsan rûhuna seslenen müphem bir lisan, gönülleri kendine çeken büyüleyici bir beyan ve sessiz duruşu içinde, Yüce Hakikat adına her dille bir şeyler anlatan bir sırlı tercüman oluverir." Bu mekânlara kuşatıcı adı ile kısaca mabed denir. Buralar his dünyamızın varlık ötesine açılan menfezleri, kesret deryasında boğulmuş bedenlerimizin vahdet sahilleridir. Buralar karanlık gecelerin nurlu sabahları, susuz çöllerin su yataklarıdır. Gerçek hayat buralarda olup, buralara uğranılmamışsa hayat yaşanmamış sayılır.

Mescid ve Müteradiflerinin Kelime Anlamı

'Mescid' kelimesi Arapça 'se-ce-de' fiil kökünden sucûd masdarından ism-i mekân kipi ile 'mesced, semâi kullanımı ile mescid' kısaca içinde 'secde edilen yer' demektir. Çoğulu 'mesâcid'tir. 'Se-ce-de' fiil kökünden sucûd masdarı alını yere koymak, tevazu içinde olmak, eğilmek anlamlarına gelir. (Bkz. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, III/204) Namaz kelimesi yerine onun bir rûknü olan secdenin kullanılması, önemine binaendir.

kökünden ism-i fâil kipinde cem eden, toplayan anlamında, Müslümanların özellikle namaz kılmakla sembolleşen ibadet ettikleri yer, mabed demektir. 'el-Mescidu'l-câmi' kelimesinden kısaltılmış olarak kullanıldığı söylenir. Kur'ân-ı Kerîm'de Cuma Sûresi 9. âyette aynı iştikaktan 'yevmu'l-cumuati' kalıbı dışında 'câmi' kelimesi Kur'ân'da geçmemektedir. O mânâda 'beyt' veya 'beytullah' gibi ifadeler görmekteyiz. Bunlardan 'Beyt' kelimesi Arapça 'gecelemek, akşamı geçirmek' anlamlarına gelen 'bâ-te/ye-bî-tu' fiil kökünden 'ev' anlamında kullanılmıştır. 'Beytullah' kalıbı ise, evin Allahu Teâlâ'ya isnâdı ile 'Allah'ın evi' anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de 'el-beyt', 'beytullah' ve 'beytu'l-haram' lafızlarıyla Kâbe-i Muazzama kastedilmiştir. Buraya beytullah denilmesinin hikmetleri içerisinde belki de en önemlisi Zât-ı Celâline nispetle orayı şereflendirmesi, şerefini artırması olsa gerektir.

arz etmekte, herhangi bir kelimededen çok karşımıza bir kavram olarak çıkmaktadır. O hâlde mescid kelimesi insanları cem eden, bir araya getiren, secde/ibadet ettikleri, içinde kalındığı ve bu son özelliği ile Allah'a misafir olunan yer anlamlarının ortak ifadesi diyebiliriz.

Yukarıda zikri geçen 'mescid, câmi, beyt, beytullah' gibi kavramlarla eş anlamlı diyebileceğimiz ayrıca 'mabed' kelimesi vardır. Bu kelime de Arapça a-be-de fiil kökünden ism-i mekân kipinde, 'içinde ibadet edilen yer' anlamında bir kelimedir. Bu anlamı ile mabed kelimesi İslâm âleminin şiarı olan mescidlerin dışında bütün dinlerin ibadet için tahsis ettikleri yerlere de itlak olunabilir.

İslâm geleneğinde, özellikle de mahallî farklılıklarıyla birlikte Arap dünyasında insanları toplama, bir araya getirme fonksiyonu itibarıyla cuma ve bayram namazlarının kılındığı daha geniş ve daha büyük yapılara 'câmi' denilegelmesi şöhret kazanmıştır. Dolayısıyla bu bölgelerde özellikle cuma ve bayram namazları sadece adına câmi denilen bu yapılarda îfa edilmektedir. Mescid kelimesi ise, yaygın anlayışa göre içinde sadece namaz kılınan yer anlamında kullanılmaktadır. Bu itibarla

özellikle memleketimiz dışında İslâm coğrafyasında mescid kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır. İngilizce 'mosque' kelimesi de 'mescid' kelimesinden dönüşmüş hâli olarak mücerret, Müslümanların ibadet ettikleri yere genel ad olmuştur. Ülkemizde cuma namazları ayırımı yapılmaksızın içinde 'namaz kılınan yapılar' için yaygın olarak câmi kelimesi kullanılmaktadır. Hacim itibarıyla daha küçük yapılara da mescid denildiği gözlemlenmektedir.

İslâm'da Mescidin Yeri ve Önemi

Mescidler insanın yaratılmasındaki kilit hedef ibadetin yapıldığı yerler olup bu yönüyle de İslâm'ın şiarıdır. Dolayısıyla İslâm dini bu kutsal mekânlara çok önem vermiş, buraların imâr edilmesini emir ve tavsiye etmiştir.. Cenabı Hakk Tevbe 18. âyette 'Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazlarını dosdoğru kılan, zekâtlarını veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imâr eder. İşte, doğru yola erenlerden olmaları umulanlar bunlardır.' buyurmaktadır. Âyette geçen 'imâr etme' anlamı hem ümrânı maddî kapsamında inşâ, tamir, tefriş ve hizmetleri, hem de mânevî olarak buralarda başta beş vakit namazlar olmak üzere mevcudiyetlerine sebep teşkil eden her türlü ibadet ü taatin ifâ edilmesi, Müslümanlarca dolup taşması anlamlarına tevîl edilir. Efendimiz (sas) bir hadîslerinde 'Yeryüzünde Allah'a en sevimli yerlerin mescidler' olduğunu bildirmiştir. (Müslim, Salât, 53)

İslâm tarihinde bugünkü anladığımız mânâda sadece ibadete hasredilmek üzere bina edilen ilk mescid, daha önce Mekke'den hicret eden ilk muhacirlerin Medine-i Münevvere'nin dış mahallelerinde yer alan Kubâ mıntıkasındaki Amr b. Avfoğullarının hurma bahçesinin bulunduğu yeri düzenleyerek namaz kılmaya başladıkları yerdir. Efendimiz (sas) hicret esnasında henüz Medine'ye varmadan bu bölgeye gelmiş, birkaç gün kalmış ve burayı biraz daha genişleterek Kubâ mescidini inşa etmiştir. Kaynaklarda Mescid'in inşasında en büyük gayretin Ammar b. Yâsir (ra) tarafından göstermiş olduğu zikredilir. Dolayısıyla kendisi hakkında 'İslâm'da ilk mescid bina eden kimse' denilir. Allahu Teâla Tevbe Sûresi 108. âyette bu mescidi: 'İlk günden takvâ üzerine kurulan mescid içinde namaz kılan elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.' diyerek vasıflandırmıştır. Efendimiz (sas) cumartesi, bazı rivayetlerde de pazartesi günleri mutad şekilde bu mescidi ziyaret ettiği, burada namaz kıldığı söylenir. Bir rivayette de 'Kim güzel bir şekilde abdest alır, sonra Kubâ Mescidine gelir ve orada namaz kılsa onun için umre sevabı vardır' (İbn Mâce, İkâme, 198; Tirmîzi, Sâlat, 242) buyurmuştur. Medine'ye vardktan sonra Mescid-i Nebevî inşâ edilmiştir. Bir peygamber düşünün; ashabı ile birlikte memleketinden, yurdundan, yuvasından çıkartılmış, uzun, yorucu ve meşakkatli bir yolculuktan sonra henüz kendilerini neyi beklediğini bilmedikleri yeni bir diyara geliyorlar ve ilk yaptıkları şey mescid inşâ etmek. Bu durum İslâm'da mescidin ne kadar önem arz ettiğini ifade etme adına çok önemli olsa gerektir.

Mescidlerin Fonksiyonu

İslâm tarihine ve özellikle Efendimiz (sas) ve ashabının (r. anhum) örnek hayatlarına baktığımızda mescidin o dönemde fonksiyonel ruhu hakkında daha isabetli karar verebiliriz. Mescidin misyon ve fonksiyonlarını tespit ve anlamak için Asr-ı Saadet'e bakmak gerekir. Bu mevzuda öncelikle mescid kavramını doğru anlamak onun fonksiyonunu doğru tespit etmemize yardımcı olacaktır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere kulluğun temsil edildiği, ibadetin anlam kazandığı en ulvî makam olan secde kelimesinden türeyen 'Mescid' öncelikle bu kelimenin taşıdığı olduğu anlamı ifâ etmektedir. Dolayısıyla bir mekâna câmi veya mescid tesmiye edilmesi için şuur altımızda ifadesini bulan, minberi, mihrabı, kubbe ve minaresi olan mimarî bir eser akla

gelmemelidir. İslâm şekil dini değildir. Maddeten ziyade esasa ve ruha bakar. Buradan hareketle bu değerlerin temsil edildiği, aynı fonksiyonu ifâ eden her yer mescid hükmüne girer. Belki de günümüzde adına câmi veya mescid denilen nice binalar bu zaviyeden bakıldığında mescid olmayıp, levhasında câmi veya mescid ifadesi bulunmayan nice bina, müessese yurt ve yuva gerçek mescid hükmündedir.

Buradan hareketle mescidin fonksiyonlarını yerine getiren birçok mekânın mescidleştiğini de söyleyebiliriz. O hâlde mescidin ilk fonksiyonu, içinde ibadet edilmesi olmalıdır. Allahu Teâla Bakara 114. âyette: "Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onun tahribi için uğraşandan daha zalim kim vardır?" buyururken bu fonksiyonu 'içinde Allah'ın adının zikredilmesi' olarak ifade etmektedir. Diğer açıdan bu espri muvacehesinde O'nun adının anılmasına engel olmak, bu tür mahallerin karşısında bulunmak, kendi gayesine muhalif hâle getirmek, işlevini daraltmak veya muattal hâle getirmek, Allah'ın adının anılmasını yasaklamak mânâsına gelecektir. Buradan hareketle mescidlerde Allah'ın adının anılmasını men sadece maddî yasaklama anlamına gelmemelidir. Mescitlerde veya mescitlerin işlevlerini yerine getiren bu tür mahallerde vazife yapanlar da, vazifelerinde kusur ederlerse, o nispette âyetin tehdidine muhatap kabul edilir.

İslâm'da ibadet kavramı çok geniş yelpazede tezahür eder. Mücerret namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek ibadetin naslarla şekillenmiş örnekleri olmakla birlikte sadece bunlar değildir. İbadetler ve bunların formatı bizzat din tarafından tespit edilmiştir. Başka türlü olamaz da. Aksi takdirde İslâm âlemşümüllüğünü ve esnekliğini kaybeder, sadece şekle bakan ruhbanî bir hüviyete bürünürdü. Oysa İslâm'ın getirmiş olduğu ibadet kavramına daha geniş perspektifle 'ruhunu naslardan aldıktan sonra zaman ve zemine göre ifâ edilen her şey' diyebiliriz. Dolayısıyla bu anlayışın kapsamı içine insan olarak normal günlük yaşantının gereği davranışlar da girer. Bu zaviyeden bakacak olursak mescid ibadet adına her niyet ve davranışın sergilendiği yer olmalı, fonksiyonu da bu anlayışa göre çok geniş bir dairede görülmelidir. İşte İslâm tarihinin o en kutlu sayfalarında mescidin bu geniş anlamı üstlendiğini görmekteyiz.

Evet, mescidler o kutlu dönemde mabed olma dışında sosyal hayatın gereği olması gereken her faaliyetin yapıla geldiği merkezler hüviyetindedir. Bazen, Efendimiz'in (sas) devlet başkanı sıfatıyla Müslümanları idare ettiği, günümüz farklı siyasî anlayışları çerçevesinde değişebilen tesmiyeleri ile millet meclisi/idarî merkez; yerine göre okuma yazma ile başlayan farklı seviyelere göre değişebilen eğitim müesseseleri, medrese, üniversite; günümüz belediye hizmetlerini ifâ eden resmî daireler, ihtiyaca göre daha farklı şekil ve hüviyetlere bürünen noterlik, nikâh dairesi, dâru'l-eytâm, dâru'l-aceze, hastane, kısaca yukarıda özetlemeye çalıştığımız ibadet mefhumu çerçevesi içerisinde içtimaî hayatta birlikte olmanın gereği her türlü ihtiyacın masaya yatırıldığı, tedavi edildiği merkezlerdir.

'Allahın evi' nispetiyle şerefendirilmiş olan mescidler bu mensubiyeti ile tazim, takdis ve hürmete en layık olan mekânlar olmalıdır. Bu hürmet öncelikle yapılaş gayelerine uygun olarak yukarıda da temas edildiği üzere oraların her türlü ibadet ü taatin ifâ edilmesi Müslümanlarca dolup taşması anlamlarına gelen mânevî imarı ile gerçekleşir. Efendimiz (sas) mescidlere gelip gitmeyi Allah yolunda cihadla eş tutmuştur: 'Ebu Ümame'den (ra) gelen bir rivayette Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: 'Temiz (abdestli) olarak kim farz namaz kılmaya yönelirse/devam ederse ona ihramlı olarak hac yapana verilen ecir gibi sevap vardır. Kim duhâ namazını kılmaya yönelirse/devam ederse ona umre yapana verilen ecir gibi sevap vardır. Aralarında gereksiz fiil/söz olmaksızın bir namazdan diğer namaz (vaktine) kadar beklemenin karşılığı yüce makamlarda (illiyunda) yazılmış (amel) olur. (Ravi) Ebu Ümame (ra) dedi ki: mescidlere geliş ve gidiş Allah yolunda cihad etmekten (onun parçasından) sayılır. (İbn Hanbel, V, 267) Bu baktan olmak üzere mescidlerde namaz

beklemek ayrı bir ibadet kabul edilmektedir: 'Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den (ra): Rasûlullah'ın (sas) şöyle dediğini duydum: 'Kim namaz (vaktini) beklemek için mescitte oturursa, o kişi namazda sayılır.' (İbn Hanbel, V, 332).

Yeryüzünün mescidleşmesi

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "وَجُعِلْتُ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا" "Yeryüzü benim için bir namazgâh ve temizleyici kılınmıştır." buyurmuştur. Bu hadîs ile sadece ibadet için tahsis edilen bir yerinde değil yeryüzünün fıkıhça temiz kabul edilen her noktasında ibadet edilebileceği anlaşılmaktadır. Bu hüküm aynı zamanda Hıristiyanlık ve Yahudilikte ibadetin sadece ibadethanelere hasredilmesi anlayışına bir reddiye ihtiva etmektedir. Zîrâ İslâmiyet'te ibadet (cemiyet hayatını kuvvetlendirmek, şahs-ı mânevîyi oluşturmak, birlikten güç almak vb. birçok hikmeti olan mescidlerdeki ibadetlerin naslarla tespit edilen efdaliyet ve kudsiyeti ile birlikte) her yerde eda edilebilir. Bu hüküm ile Allah'ın her yerde hâzır ve nâzır olduğuna vurgu bulunmaktadır. Dolayısıyla her yeri mescid kabul etmek ve orada ibadet etmek mümkündür.

Bu kutlu sözden aynı zamanda yeryüzünün ibadet yeri hâline getirilmesi hedefi de okunmalıdır. Diğer bir tabirle her ne kadar mescid gibi ibadete tahsis edilmiş olan yerler inşa ve imar edilse de, esas olan kâinatın her köşesine kadar uzanmak, oralarda Allah ve Resulü'nün (sas) bayraktarlığını yapma hedefi talep edilmektedir.

Mevzumuzu Merhum Ali Ulvi Kurucu Efendiyi ziyaretimiz sırasında ecdadımızın Mescid-i Nebevî'ye karşı gösterdikleri sevgi ve saygıyı ifade adına naklettiği bir anekdotla bitirelim: 'Efendim' dedi, (böyle başlardı sözlerine) 'Bir kitapta rast geldim de; ecdadımız Osmanlı, Mescid-i Nebevî'de çalışanların mescide ve Efendimiz'e saygısızlık olur diye, dünya kelâmı etmemeleri için tamimde bulunmuş; araç ve gereçlere sembolik zikir tahsis etmiş, mesela süpürge için (bir defa Subhanallah), temizlik bezi için (Elhamdülillah) ne bileyim faras için (iki kez Subhanallah) gibi. Çalışan farzu muhal süpürgeye mi ihtiyacı var 'süpürgeyi uzat' demiyor, (bir kez Subhanallah) diyor. Karşısındaki de onu anlıyor, bu şekilde Efendimiz'in ruhaniyetini de incitmemiş oluyorlardı.'

Sonuç

Mabed, içinde ibadet edilmek üzere tahsis edilmiş kutsal mekânlara verilen genel bir addır. Yukarıda da görüldüğü üzere fonksiyonları itibariyle bazen câmi, bazen mescid, bazen el-mescidü'l-câmi gibi ad ve unvanlar ile isimlendirilmişlerdir. Bu tesmiyelerin kullanımı farklı coğrafyalarda halk nezdindeki şöhretine göre değişiklik arz etse de mânâ itibariyle insanları cem eden, bir araya getiren, içinde ibadet edilen Allah'ın evleri olması özelliği ile de Allah'a misafir olunan yerlerdir. Memleketimizde daha çok câmi kelimesi kullanılırken, İslâm coğrafyasında mescid kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Mescid bir İslâm şiarıdır. Birlik ve beraberliğin sembolüdür. Zaman zaman mutlu ve sevinçli günlerin bazen acı ve üzüntülü günlerin paylaşıldığı yerler, bazen de kültürel etkinliklerin ifâ edildiği merkezlerdir. Millî ve dinî kimliğimizin gelişiminde çok önem arz eder. Zenginiyle fakiriyle, cemiyetin farklı ve renkli statülerinden köylü veya şehirlisiyle, büyüğüyle, küçüğüyle aynı safta omuz omuza her kesimi bünyesinde cem edebilen yegâne mekânlardır. Mabed olmanın yanı sıra birer eğitim, öğretim okulları, diğer bir tabirle halk üniversitesi vazifesi yapmaktadır. Bu yönüyle de geleceğimizin teminatı konumundadır.

"Mâbeddeki bu güzellik ve mânânın; gözleri, gönülleri dolduran ve doyuran bir msik gibi ruhlarımıza nasıl nüfuz ettiğini anlamak için îmâna uyanmış olmak ve mâbedin kendine has şivesine de âşına bulunmak şarttır."

Dokuz Eylül Üniv. İlâhiyat Fak. Öđrt. Üyesi

Yrd. Doç. Cüneyt Eren